

מבוא לחקר יצירתו של מרדכי שטריגלער ביידיש ובעברית*

חקר יצירת מרדכי שטריגלער שייך אמנם לכמה וכמה סוגיות נפרדות כביכול בחקר ספרות יידיש ועברית במאה העשרים, לאמור: (1) ספרות יידיש ועברית בקרב בני תורה בפולין בין שתי מלחמות העולם; (2) ספרות השואה בימי שלטון הנאצים; (3) ספרות יידיש ועברית אחרי מלחמת העולם השנייה; (4) עיתונות יידיש לתקופותיה, אולם במרכז מחקר כזה עומד קורפוס שנכתב בידי יוצר אחד שתרם ממיטב יכולותיו לכל אחת ואחת מהסוגיות האלה, אך עשה זאת כחלק ממסכת אחת והיא: ייצוג מודלים של זהות עצמית וזהות יהודית במאה העשרים.

מצב המחקר בארבע הסוגיות הנ"ל של המסכת האחת – נמצא למעשה בראשיתו: (1) ניצני חקר ספרות יידיש ועברית במחנה התורני בפולין בין שתי מלחמות העולם מצויים זעיר פה וזעיר שם, אך טרם הוקדש לנושא עיון שלם (פראגער 1955; כהן תשנ"ה; שיינטוך תשס"ג; פִּיקוֹ תש"ן; Lang-Kaplan 2001); חקר ספרות השואה תחת שלטון הנאצים, המתבסס מבחינה מתודית על כתבים שנכתבו בזמן השואה או מחקרים שפורסמו בעקבות פרסומם החל בשנות השבעים. מאז פורסמו כמה מונוגרפיות וספרים כלליים יותר (Roskies 1984; 1989; שיינטוך 1984; תש"ן; 1995). אולם סופרים כק. צטניק ובמרדכי שטריגלער, שתרמו רבות לספרות השואה, לא זכו עדיין לחשיפה מחקרית ראויה (השווה: שיינטוך 1997; 1999; 2002; תשס"ו; 2002 א; 2004; Szeintuch; 2004; Yudkin 2004).

מרדכי שטריגלער (1918–1998) מוכר בספרות ובעיתונות יידיש של המאה העשרים כסופר, כפובליציסט וכמלומד, הכותב מסות בכמה תחומים של מדעי

* ברצוני להודות לר"ר אסתר שטריגלער וללאה שטריגלער על העזרה הגדולה שהושיטו לי בארגון וסידור ארכיונו הפרטי של מרדכי שטריגלער, ועל הרשות שניתנה לי לעיין בארכיונו עוד בטרם סודר סופית והועבר לבית הספרים הלאומי האוניברסיטאי בירושלים. מחקר זה נתמך על-ידי הקרן הלאומית למדע מיסודה של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. השלב הראשון בביצוע מחקר זה יהיה פרסום כרך של חילופי איגרות בין מרדכי שטריגלער לסופרי יידיש ועברית, בתקופת פריו של חייו (1945–1953) במסגרת פרסומי מכון רב סזן באוניברסיטה העברית בירושלים.

אני מודה לקרי פרידמן-כהן מבית הספר לתלמידי ת"ל ע"ש רוטברג באוניברסיטה העברית בירושלים על קריאת כתב-היד, על הערותיה המועילות ועל הכנתו לדפוס.

היהדות (מקרא, ביקורת ספרות, ספרות השו"ת, מחשבת ישראל ועוד). פרט למאמרי הערכה וביקורת מזדמנים, לא פורסמו עבודות מחקר מקיפות על יצירתו ופעילותו העיתונאית (לייוויק 1945; ראפאפאָרט 1948; ראָוויטש 1957; נאָקס 1960; ראפאפאָרט תשכ"א; אויערבאָך 1962; יאָנאָסאָוויטש תשל"ז; גלאַטשטיין 1947).¹ גם במה שפורסם על אודותיו לא נחקר באופן שיטתי הרקע הביוגרפי והרוחני שהצמיח סופר רבי־גוני כמוהו. מגיל תשע, בשנת 1927 בערך, ועד לשנת 1937, למד שטריגלער בישיבות פולין, שם פגש את ניצני ספרות יידיש האורתודוקסית.² מאוחר יותר השתתף בעצמו כסופר ועיתונאי בהמשך התפתחותה, עד שתנופתה נקטעה באיבה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה.³ התעלמות מפרק זה בחייו של מרדכי שטריגלער כסופר דתי צעיר פוגעת בכל ניסיון להבנת אישיותו ויצירתו הכוללת. מרדכי שטריגלער, שפרץ בתחום הספרות

1 בין השנים 1945–1957 שפעה פעילותו הספרותית והעיתונאית של מרדכי שטריגלער כמעין המתגבר. כל ספריו על השואה ויותר מאלף מאמרים ראו אור בעיתונות יידיש ועברית בפרו, ניו־יורק, תל־אביב, בואנוס איירס ועוד. תנובתו הספרותית והעיתונאית הכלתי רגילה של ניצול שואה זה עוררה גלים של תגובות בעיתונות היהודית. אין בידינו ביבליוגרפיה מלאה של המאמרים על שטריגלער בתקופה זאת, אולם ספריו על השואה ודרכו יצאת הדופן כעיתונאי, הניבו מאות מאמרים ותגובות, בעיקר בעיתונות יידיש, אך גם בעיתונות העברית והאנגלית.

2 מקור חשוב ביותר הוא האוטוביוגרפיה ששטריגלער כתב בגיל 21, במסגרת תחרות שאורגנה מטעם יוֹזאָף לצעירים כותבי יידיש. שם הוא מתאר את שנות לימודיו בישיבת קלצק. בין היתר הוא מזכיר את חיים סעמיאטיצקי, סופר דתי שלמד בישיבות קלצק ומיר. על פי האוטוביוגרפיה שטריגלער היה מעורב כקורא וכותב בעיתונות התרדית, ביידיש ובעברית וחי כסופר ועורך כתבי־עת בווארשה. את אזכור חיים סעמיאטיצקי ראה שם, עמ' 81. בכל הפנייה לאוטוביוגרפיה של שטריגלער בכתב־ידו, אנו מתייחסים למספור שקבע לרגלי העמודים, ולא למספור העילי שנעשה בנומרטור. המספר בנומרטור הוא מספור של כל דף ולא של כל עמוד. כתב־היד נמצא במכון יוֹזאָף בניו־יורק – להלן שטריגלער – אוטוביוגרפיה.

3 מגיל 14 החל שטריגלער לכתוב ביידיש עד שלקראת פרוץ מלחמת העולם השנייה נעזרו אצלו הרבה כתבים מסוגים שונים. על פי עדותו בישיבת קלצק הוא הרבה לקרוא ולכתוב ביידיש ובעברית שירים, סיפורים, חידושי תורה על הש"ס ופירוש 'פילוסופי' רליגיוזי על חמישה חומשי תורה (שטריגלער – אוטוביוגרפיה, עמ' 76–77). חיבור זה נכתב ביידיש ושטריגלער תכנן בשנת 1936 להוציא לאור בהיותו כבן 18, וכך הוא אומר על כתיבתו הדו־לשונית: "1...! דווקא אין יידיש וואָס איז מיין באַליבסטע שפראַך געוואָרן, הגם העברעיש האָב איך דאָן געשריבן פֿליסיקער און ליכטער" (שם, עמ' 88). ישיבת קלצק היתה עבודו לא רק מקום תורה, אלא גם זירה להתרחשויות אקסטרה־קוריקולאריות והזדמנות לצעירים יוצרים כשטריגלער ואחרים מחבריו ללימודים לעשות היכרות עם עיתונות תרדית והשתתפות בה (שם, לדוגמה עמ' 77 וכד'). היכרותו של שטריגלער עם וארשה הספרותית בשלהי 1936 וקביעת מקום מגוריו בה ברבע האחרון של שנת 1937 לשם מימוש שאיפותיו להיות סופר תורני, אך בו בזמן להשתתף בעיתונות יידיש הכללית, הביאהו אל כתיבה ועריכה בכתבי־עת של אגודת ישראל ובמקביל לפרסום מפרי עטו ביומן דער מאָמענט ובעיתונים אחרים (שם, בין היתר עמ' 83–85, 87–91, 92).

והעיתונות היהודית לתודעת הדור כניצול מחנה בוכנוואלד מיד אחרי מלחמת העולם השנייה⁴, נשא עימו את זכרון מאות העמודים הרבים בכתב-יד שכתב תחת שלטון הנאצים ואיבד, ושוב שיחזר פעמים מספר בשנים עשר המחנות שבהם הוחזק.⁵ שבעת הכרכים על השואה שכתב בידידש לשם שיחזור כתביו מימי השואה שאבדו, לא תורגמו עד היום פרט לאחד מהם (שטריגלער 1947; 1947א;

4 ארבעה שבועות לאחר שחרור מחנה בוכנוואלד, במחצית הראשונה של חודש מאי 1945, חיפש שטריגלער קשר עם המשורר ה. לייזויק באמריקה, וכתב אליו מכתב לא-אישי, ובו הוא מתייחס לעצמו בגוף שלישי ומתאר מה שעבר על ניצול שואה כמזהו עד ליום השחרור. ברצותו לקשור מחדש קשר כסופר עם ספרות יידיש הוא צירף למכתב קטע מספר שהוא כותב ומבקש להדפיסו; זוהי פואמה, מעין כרוניקה שירית על מעשה שהיה באפריל 1943 בגיטו זאמושטש בשם 'דער לעצטער ייד אין געטא...' שכתבה ימים ספורים לאחר השחרור במחנה בוכנוואלד. משום שכתובתו של ה. לייזויק לא היתה ידועה לשטריגלער, הוא צירף אותו למכתב ששלח לכתובת של 'צו דעם לואיס-לאַמער-פֿאָנד אין אַמעריקע' (הקרן הספרותית בידידש על שם לואיס לאַמֶר). היתה זאת התחלה של התכתבות ארוכת שנים בין מרדכי שטריגלער לה. לייזויק. לייזויק התרשם כל כך מהסופר הצעיר הבלתי ידוע, ניצול שואה, ומיצירתו, עד שפרסם תיכף ומיד את המכתבים עם היצירה, בצירוף מבוא נלהב בדי צוקונפֿט (נייר-זידק), אוגוסט 1945. פרסום זה עורר הדים ברחבי העולם, והמכתב של שטריגלער אל לייזויק תורגם לעברית ופורסם בארץ בעיתון דבר, 21.9.1945. רבים הזכירו בעיתונות היהודית את הופעתו של הסופר הצעיר מרדכי שטריגלער כתופעה מיוחדת במינה. בין היתר יש לציין את תגובתו הנלהבת של מבקר הספרות הוותיק יהושע ראפפורט ממקום מושבו בשאנכאי במכתב גלוי משנת 1945 המתחיל כך: "ליבער טיערער שטריגלער! נעכטן נאָך איז מיר דין נאָמען געווען אומבאָקאַנט, און היינט ביסטו מיר אַזוי נאָענט און ליב און טיער, ווי איינער פֿון מייע ברודער, וועלכע זענען אָפֿער געזעסן מיט דיר צוזאַמען אין איינעם פֿון די צוועלף קאָנצענטראַציע-לאַגערן [...]". פורסם בתוך אונזער וואָרט; זאַמלעפֿט, שאַנכֿ 1945, עמ' 21-26. כניסתו המטאורית של מרדכי שטריגלער לספרות יידיש לאחר המלחמה היא תופעה הדורשת הסבר, אולם זאת עוברת קיימת, ויכוחו זאת מאות התגובות למיניהן מאז, במיוחד בשנות הארבעים והחמישים של המאה העשרים.

5 חמש פעמים איבד שטריגלער את כתביו (כולל את אלה שכתב לפני מלחמת העולם השנייה). אף על פי כן הוא חזר וכתב ושיחזר חמש פעמים מחדש תחת שלטון הנאצים את אשר איבד: "ז. [...] ער האָט געשריבן וויל עס האָט אין יענע גרוילטעג געמחט געשריבן ווערן, איבערצולאָזן אָן עבאָ פֿון דעם וואָס ס'איז געשען פֿאַר די קומענדיקע צייטן, פֿאַר די וואָס זענען לעבן געבליבן. אין פֿאַרלוף פֿון דער גאַנצער קריגסצייט זענען אַזוי אַרום אויסגעוואָקסן צענדליקער בעדער, פֿול מיט דערשטיקטן אויפֿברוי, פֿיבער און געוויין; געשריבן - זייענדיק אין די הענט פֿון תליון און וואָרטנדיק יעדע מינוט אויפֿן טויט... יעדעס מאָל זענען אַנדערע טיילן פֿון זיי פֿאַרניכטעט געוואָרן, אויפֿן זעלבן אָרט וווּ אויך ער איז באַשטימט געווען פֿאַרניכטעט צו ווערן." (דברי שטריגלער במבוא לשטריגלער 1947, עמ' 9). ברכבת מוזארישה ללובלין בשבועות הראשונים של המלחמה, נלקחו ממנו כתביו מלפני המלחמה ונשארו בידי הגסטאפו. שטריגלער המשיך לכתוב במחנה שבו הועבד בפרך (כנראה בסביבות זאמושטש עירו), ורשם במדויק את מאורעות הזמן. מאחר שהצטבר אצלו ארגו מלא כתבים, הוא קבר אותם בבית כפרי ליד המחנה שבו שהה; לאחר מכן חידש את כתיבתו במחנות אחרים ליד ערים שהיהודים גורשו מהן, ושמר על כתבים אלה עד שאיבד אותם ערב בואו למיידאנק (כנראה באפריל 1943); הכתבים

1948; 1950; 1952). תוכנם וערכם הספרותי נותרו על כן בלתי מוכרים ומחוץ למסגרת הדיון, המחקר, וההוראה של תולדות תרבות היהודים בשואה. תרומות המחקר, על חלק זה של שטריגלער לחקר והוראת ספרות השואה – טרם החלו להתממש, אף על פי שמבקרי הספרות וחלק מההיסטוריונים הבחינו מומן בתרומה הייחודית שיש בכתבים אלה – הן מבחינת ספרות יידיש המודרנית והן מבחינת העדות ההיסטורית-ספרותית המצויה בהם (קראי תשנ"ד, גלאַטשטיין 1947; 1963). מרדכי שטריגלער פרסם שבעה ספרים נוספים הכוללים: נובלות, רומנים, מסות ספרותיות ופובליציסטיות (שטריגלער 1945; 1948א; תשי"ט-תשכ"א; 1957), וכן פרסם אלפי מאמרים ויצירות ספרות בעיתונות יידיש ועברית באירופה, ארצות הברית ומדינת ישראל. גם חלק זה של פעילותו הספרותית והעיתונאית, שנמשכה ללא הפסקה לכל אורך המחצית השנייה של המאה העשרים (1945–1998), טרם נדון בספרות המחקר על עיתונות וספרות יידיש ועברית. רק ראייה אינטגרטיבית המשלבת סוגיות הכתיבה הספרותית עם פעילותו הפובליציסטית והעיתונאית, ביחד עם נפתולי הביוגרפיה של בחור ישיבה בעל סמיכה לרבנות וסופר צעיר בהתחלת דרכו בשלהי שנות השלושים בווארשה, ומאוחר יותר – ניצול מחנות בִּלְז'ץ, מאידנק, סקארז'יסקו קאמיננה, בוכנוואלד ומחנות אחרים פחות ידועים – תשמש אספקלריה מאירה שתמקד את תשומת הלב של המעיין בנתוני הפתיחה שעיימם בא מרדכי שטריגלר לרשות הרבים לאחר המלחמה. מאמץ מחקרי כזה טרם נעשה. לסיכום ניתן לומר, כי במחקר על מרדכי שטריגלער ותרומתו לתרבות היהודית במאה העשרים, קיימת דיספרופורציה בולטת בין היותו אישיות ספרותית ועיתונאית מוכרת היטב ברשות הרבים היהודית, והוגה רעות שתרם לתולדות המחשבה היהודית במחצית השנייה של המאה העשרים, לבין מיעוט תשומת הלב המחקרית שבה זכו מפעליו הספרותיים. את הפער ה'בלתי טבעי' הזה יש לנסות ולמלא ולו בחלקו, בעתיד הקרוב תוך התמקדות במספר מטרות עיקריות.

מטרה ראשונה: תיאור דרכו של מרדכי שטריגלער כבן תורה וסופר צעיר הכותב יידיש ועברית, ומקומו בספרות יידיש האורתודוקסית, שעלתה כפורחת בין שתי מלחמות העולם (השווה: Lang-Kaplan 2001). יש צורך בחיבור מקיף בעקבות עיון ביוגרפי בחיי מרדכי שטריגלער כבחור ישיבה מגיל תשע בערך ועד לגיל תשע עשרה בערך, על יסוד האוטוביוגרפיה שכתב בגיל 21, סמוך לפרוץ מלחמת העולם

שכתב במיידאנק, גם הם הלכו לאיבוד בעת העברתו של שטריגלער למחנה לייצור תחמושת בידי הקונצ'רן 'האסאג' בסקארז'יסקו קאמיננה, בסביבות יולי 1943. על הכתבים הרבים ששטריגלער כתב במחנה זה, כתבים שסיכנו את חייו, מספר המחבר בהרחבה בספר ווערק צע, עיין: שטריגלער 1950. כתביו הרבים של שטריגלער בסקארז'יסקו (כולל אלה שכתב כמשתתף פעיל בערבים הספרותיים, שאורגנו במחנה) הלכו לאיבוד כאשר הוא הועבר ללא כל חפצים או רכוש למחנה בוכנוואלד בקרן חתום, בסביבות אוגוסט 1944. גם בוכנוואלד הוא כתב לפי דבריו, אך שום דבר ממה שכתב בוכנוואלד לא נשמר אצלו בכתובים. מיד לאחר השחרור החל שטריגלער לכתוב והקדיש שנים לשיחזור כתביו מן השואה, ולכתיבה עליה.

השנייה, ועל פי מקורות רבים ומגוונים אחרים, ביניהם מקורות ארכיוניים, תיעוד בעל-פה, כתבי מרדכי שטריגלער בעצמו (כולל איגרותיו) ועיתונות יהודית בת הזמן.

מטרה שנייה: בניית הקורפוס לחקר ייצוג סוגים של זהות עצמית וזהות יהודית ביצירתו של מרדכי שטריגלער בשלוש התקופות הנפרדות בתולדות יהדות מזרח אירופה במאה העשרים (לפני השואה, בימיה ואחריה). ספרות יידיש במאה העשרים נותנת ביטוי מעמיק ואורגני למשבר בזהות העצמית והיהודית, כתוצאה מהמפגש בין היסודות המסורתיים שבחיי החברה היהודית לבין המודרנה. ביטויים בולטים לכך בספרות יידיש מוצאים אנו בכתביהם של י"ל פרץ, אהרן צייטלין, יוסף טונקל (דער טונקעלער), חיים גראַדע ורבים אחרים (שמערוק 1971; שיינטוך תש"ס; 1990; גראַדע 1951; 1967-1968; 1974). סופרים אלה כתבו את יצירותיהם לאחר שעזבו את אורח החיים המסורתי והצטרפו בחייהם ובכתביהם למאבק על זהותם העצמית והיהודית כיהודים מודרניים בעלי אורח חיים והשקפה חילונית-יהודית. יחיאל פֿינער (ק. צטניק) ומרדכי שטריגלער הצטרפו מאוחר יחסית לסופרים אלה, לאחר שהספיקו לחיות וליצור בשדה ספרות יידיש ועברית כסופרים בני תורה, ובכך ייחודם (ביחד עם סופרים כחיים סעמיאַטיצקי, שמואל נאָדלער, מלך שטיצער, ישראל עמיאַט ואחרים). עד לפרוץ מלחמת העולם ממש וגם סמוך אחריה, היה מרדכי שטריגלער סופר רליגיזי. עיון השוואתי בין יצירתו לבין יצירתם של סופרים דתיים בני דורו, והשוואה בין יצירתו לפני מלחמת העולם השנייה לבין יצירתו אחריה – יהיו בסיס להבנת המודלים של זהות עצמית בכתביו על השואה ועל העולם היהודי במפגש עם המציאות שלאחר מלחמת העולם השנייה – באירופה, בארצות הברית ובארץ ישראל.

מטרה שלישית: בחינת תרומתו הייחודית של מרדכי שטריגלער בכתבתו הריאליסטית על השואה וספיחיה. בשבעת כרכיו של מרדכי שטריגלער על השואה והשפעותיה על האדם היהודי בזמן מלחמת העולם השנייה ואחריה, מצטייר מרדכי שטריגלער כסופר המודע היטב למקורות, לאמצעים ולמטרות כתיבתו, עד כדי שילוב במבואות ובאחרית הדבר למיניהם ברומנים, בסיפורים הקצרים ובספר שיריו, של קטעי הסבר וקטעי ניתוח ופולמוס מרומז בנוגע למטרות כתיבתו, ולמקומם של כל אחד מספריו בתוכנית הספרותית הגדולה שלו על תקופת השואה (כולל הערות כלפי מבקריו וקוראיו בכלל) – כשהוא מסביר את מניעיו הספרותיים ומנתח את כתיבתו ומצהיר על עקרונות הפואטיקה שלו.⁶ את התכונות הבולטות בסגנון כתיבתו על השואה בספרים אלה

6 עמדתו הפולמוסית של מרדכי שטריגלער הסופר בעשור הראשון לאחר מלחמת העולם השנייה ניכרת בכל אשר כתב במכתביו, במאמריו, ובתגובות שלו כנגד מבקריו. ראה, למשל, אחרית הדבר של המחבר עם סיום מפעל הכתיבה שלו על המחנה סקארז'יסקו קאמיננה, הכולל מצד אחד תשובה למבקרים אחרים של כתיבתו, והצהרה על עקרונות הפואטיקה שלו בכתבת ספריו על השואה, לפי שטריגלער 1952, כרך שני, עמ' 355-349.

הוא הריאליזם ה'בוטה' - הממותן כדבריו - שבאמצעותו הוא בחר לייצג את התנסויותיו של האדם היהודי בשואה והשפעותיה עליו לאחר השחרור - כולל ניתוח מעמיק של מבנה הזהות העצמית של נאצים גרמנים ואוקראינים כאחת, שבהם נתקל המחבר במשך שש שנות חייו הייסורים והכליון שעברו עליו ועל יהודי מזרח אירופה בגיטו וב-12 המחנות הנאציים.

ספיוחה של שואת יהודי אירופה והשפעתה על ניצוליה היהודים והלא-יהודים מוצאים את ביטויים האמנותיים המרשים בכרך מיוחד של סיפורים קצרים - מבחר סיפורים שכונסו מתוך פרסומי שטריגלער בעיתונות יידיש עד לשנת 1957. דיון מיוחד בכרך זה יבליט את תרומתו הייחודית הנוספת של מרכזי שטריגלער לספרות יידיש, המתארת את שארית הפליטה ואת פריז כריכוז של פליטים יהודים בשנים הראשונות לאחר השחרור.⁷ הקשר בין ספרות וביוגרפיה מעניק לכתבי

7 שטריגלער כתב שני מאמרים על פריז כמרכז יהודי בעקבות ריכוז גדול של ניצולי שואה שם, מיד לאחר המלחמה. על פריז כמרכז תוסס במחצית השנייה של שנות הארבעים עם שארית הפליטה שבה, ראה במאמרו 'פליטים יהודים בצרפת', בטרם, דו שבוען למדיניות ענייני חברה וביקורת, תל-אביב, אפריל 1947. על דעיכתו של מרכז זה בראשית שנות החמישים, ראה מרכזי שטריגלער: 'על מות אשליה אחת: מהווי יהודי אירופה', בטרם, תל-אביב 1.11.1952, עמ' 16-21. על רקע זה חיבר שטריגלער ששנובלות שעיקר תרומתן הוא עיצוב של חמישה מודלים של זהות עצמית וזהות יהודית בצל מאורעות השואה. הספר אינולען אויף דער ערד, 1957, נפתח בסיפור 'דער גרוס איז אָפגעגעבן געוואָרן', המספר למעשה קורות חייו ומותו ב-1942 של משה פחנר (בנובלה הוא מופיע בשם בדוי - משה ריוזנער), אשר שהה עם שטריגלער במחנה אחד (ראה להלן בסוף ההערה). גורלו של משה פחנר מוולוצ'קוֹק והדברים האחרונים שלו מצווים את החיים למרכזי שטריגלער, חברו למחנה בטרם התאבד כנראה, באזור איזביצה, בעיצומו של גירוש, מחבר לראשונה בקיץ 1945 במכתבו הראשון של שטריגלער לה. ליוויק (ראה לעיל הערה 4). שטריגלער מצטט שם מדבריו של משה פחנר: 'מאָטל זאָגט ער, כ'האָב שוין שטענדיק געקלערט: איז נאָך דאָ אַן אויג אָועלכעס וואָס זעט דאָס אַלץ און הערט דאָס אַלץ פֿאַר דער צוקונפֿט? כ'האָב וועגן דיר געקלערט... נישט געוואָסט אויב דו לעבסט נאָך ערגעץ... איך בין מיד און וועל שוין מער נישט מיטמאַכן... וועל איך נישט איצט אָוועק - וועל איך מאָרגן מיט ציאַנקאַלי פֿאַרענדיקן... איך זאָך פֿאַרלאַנג איך פֿון דיר: דו באַמי זיך צו ראַטעווען... צו לעבן... הייט זיך ווי מ'דאַרף היטן דעם לעצטן דאָקומענט פֿון אונדזער אַלעמענס אומקום - - -' (שם, עמ' 494). בימיו האחרונים ביקש משה פחנר משטריגלער לכשינצל, שימסור דרישת שלום אחרונה ממנו ל'דר חיים פונר (פחנר): 'איך האָב אַ ברודער אין יענער זייט אייראָפּע. טאַקע דער, וואָס האָט מיר אַמאָל געשיקט צייטונגען. ער איז דאָרט אַ ציוניסטישער טוער און פּראָפּעאַד. געם דיר איך געדאַנק אַרפֿן זיין נאָמען. אָט אַזוי. ווען דו וועסט שפּעטער זיין איך יענע מקומות - זיך אים אויס. זאָג אים, אַז די מאַמע איז נאָך מיט אַ יאָר צוריק אַוועקגעשיקט געוואָרן... און נאָך עפעס זאָלסטו אין זאָגן: אַלע משפּחה־זאָכן מיט די דאָקומענטן זיינען אַינגעמויערט אין דער לינקער וואַנט פֿון אונדזער דירדו. זאָל ער קומען זיי אַרויסנעמען. און פֿון מיר זאָלסטו אויך אָפּגעבן אַ גרוס. דערצייל אים אַלצדינג, ביז איצט... וועסטו געדענקען?' (שטריגלער 1957, עמ' 67). ד'ר חיים פונר (פחנר) היה עד 1948 בעל תפקיד במשרד הארץ-ישראלי ב'ונבה. לפי אחד המקורות מסר לו שטריגלער אישית את דרישת השלום של אחיו משה (ז"ל) בקיץ 1945 במחנה בוכנוואלד המשוחרר; השווה גור עיתון בארכיונו

מרדכי שטריגלער על השואה וספיחיה אופי מיוחד במינו. בהקשר זה יש לציין כי מרדכי שטריגלער בעצמו הופך, במסווה של שמות 'פיקטיביים' שונים, לאחת מהדמויות המרכזיות שבה מטפל המחבר כבדמות המופיעה בכל ספריו על השואה.⁸ נקודת הראות של ה־alter ego הזה של המחבר משמשת בידיו כאמצעי ספרותי מארגן, לצורך בניית רקמת הטקסט הספרותי, אשר כשלעצמו הינו פסיפס צבעוני ומגוון ביותר של דמויות, עולמות פנימיים ותיאורי מציאות נאצית ויהודית כאחת. הריאליזם של מרדכי שטריגלער מְמַלֵּא בְּעֵצְמָה משכנעת את מקומו של הדמיון והבריון הספרותי. מכל הבחינות האלו יש לבדוק את תרומתם של ספרי מרדכי שטריגלער על השואה להבנת ספרות המחנות ועיצוב התנסות האדם בהם במאה העשרים במסגרת העיון האינטרקטואלי.⁹

מטרה רביעית: תיאור מפעליו העיתונאיים של מרדכי שטריגלער כעורך וככותב בשבועון אונזער וואָרט 1945–1952 (פריז), בירחון אידישער קעמפֿער 1953–1995 (ניו־יורק), ובשבועון פֿאַרווערטס 1987–1998 (ניו־יורק). בספר מסכם על מרדכי שטריגלער (ראה מטרה שביעית) יש להקדיש מקום מיוחד לתיאור מפעליו העיתונאיים כפובליציסט, כעורך וכמסאי. כפובליציסט הוא פרסם מאמרים בנושאים אקטואליים העומדים על סדר היום הציבורי, תוך כדי הבעת

הפרטי של מרדכי שטריגלער – ללא שם המחבר, תאריך או מקור – הנושא את הכותרת 'אנשי בוכנוואלד', נדפס כנראה ב־1946, אולי בעיתון היומי דבר. המאמר מתאר את דרכה של קבוצת ניצולי בוכנוואלד לקראת עלייתה לארץ־ישראל ב־1945, המונהגת על־ידי מרדכי שטריגלער, עורך היומון אונזער וואָרט בפריז, המתעתד גם הוא לעלות לארץ־ישראל מאוחר יותר. שם מחכת הפגישה בין מרדכי שטריגלער לְדִר חיים פחנר (פזנר). בסיפור שלפנינו פוגש המחבר את דִר רויזנער (הוא דִר חיים פזנר־פחנר) בראשית אוקטובר 1945 בנמל מרסיי ומוטר לו את דרישת השלום. דִר חיים פזנר כתב על כך שנים לאחר מכן בספר היזכור לעיר ולוצלאווק (עיין בארכיון חיים פזנר ביד ושם P.124). דִר חיים פזנר היה בסוף שנות השבעים, כאשר הכרתי אותו, חבר בהנהלת יד־ושם. אני מודה ליהודית לוי מיד־ושם על העזרה בגישה אל ארכיונו של דִר פזנר ובפרטים ביוגרפיים עליו ועל משפחתו. פרטים ביוגרפיים על דִר חיים פזנר (פחנר). ראה בתוך: מי ומי בירושלים: אישים בבירה, בעריכת דִר ישראל בן־זאב, ירושלים, הוצאת ספרית הישוב, תשכ"ה–1965, עמ' 123.

8 כמו שה־alter-ego של ק. צטניק – הארי פרלשניק – הופך לדמות מרכזית בכל ספריו של יחיאל פֿיננער (ראה הערכים 'הארי פרלשניק' ו'יחיאל פֿיננער' במפתח השמות, בתוך: שיינטוך תשס"ג ושיינטוך תשס"ו, כך מופיעה דמותו של מעכעלע בספרי שטריגלער על השואה, כדמות ספרותית המובילה זווית ראייה מרכזית. זוהי דמות דיוקנו הרוחני והפזי של שטריגלער המחבר. שמה – מעכעלע – רומז גם הוא לשם העט של שטריגלער אשר במחנה סקארז'יסקו קאמיננה היה מוכר כ'מאָטעלע פֿון מאָמענט' (דהיינו מאָטעלע – מרדכי העיתונאי שכתב בעיתון דער מאָמענט לפני מלחמת העולם השנייה – על פי עדותו של פרופ' יהודה קנובלר מהאוניברסיטה העברית בירושלים, שהיה בעצמו אסיר ב'זוערק צע' במחנה סקארז'יסקו קאמיננה).

9 ראה לדוגמה מחקריה של לאונה טוקר ובמיוחד ההשוואה שהיא עורכת בין כתבי שאלאמוב וספרות הגולאגים בברית המועצות בכלל, לבין כתיבת ק. צטניק על מחנה אשוויץ ודומיו (Toker 2000; 2002).

דעה אישית ולעתים תוך כדי פולמוס חריף עם דעות אחרות באותו העניין (לדוגמה, הפולמוס שלו עם דוד בן גוריון, הקומוניזם האירופי, גרמניה וגרמנים, תחייתה של תרבות יידיש לאחר השואה, פוליטיקה עולמית, מפלגות ציוניות, ה'בונד', ודרכה של תנועת פועלי ציון תנועתו (בהוזה). כעורך נטל אחריות מלאה על תוכנם של כתיביהעת שערך, תרגם בעצמו ותמיד התקין לדפוס את הטקסטים שהתקבלו לפרסום. שטריגלער נאבק לעתים ובדרך כלל החליט על הכיוון הרעיוני והתרבותי של כתיביהעת שערך ומילא בעצמו בחיבוריו חלקים ניכרים בפרסומים אלה. כתוצאה מכך ובעקבות נהוג כזה בעבודתו כעורך מאז 1945, אימץ שטריגלער לעצמו יותר מתריסר פסבדונים שבעזרתם הוא גיוון את גליונות כתיביהעת שערך. בדרך כלל חתם בפסבדונים קבוע אחד על סוג מסוים של חיבורים, וייחד את שמו האמיתי לטיפול בנושאים כבדי משקל ואקטואליים פחות. לדוגמה: בפסבדונים אחד חתם על מאמרים העוסקים בניתוחים ובמחשבות על מצבו ועתידו של העם היהודי, ובפסדונים אחר (מ. רגיל) חתם במשך עשרות רבות של שנים על המאמרים שכתב במדור בשם 'מדינת ישראל אין איר אייגענעם שפיגל' (מדינת ישראל בראי של עצמה), בעקבות קריאתו המתמדת של העיתונות העברית בארץ. כעורך עורד שטריגלער דיונים בשאלות מסוימות עם מספר משתתפים, הקצה מקום נרחב גם למתנגדים לדעותיו, ואף נטל חלק בשמו האמיתי בוויכוחים עם אחרים בעד ונגד אחד ממאמריו החתום בפסבדונים. כמסאי פרסם מרכזי שטריגלער חיבורים מקיפים על סוגיות רבות במדעי היהדות (לדוגמה, ספרות שאלות ותשובות, המחזור וסידור התפילה, 'חמורו של משיח' במקורות, חיבורים על ספרות יידיש ועברית, ביקורת ספרות, פילוסופיה יהודית, הספרות המקראית וכו'). בכל החיבורים מן הסוג הזה ביסס המחבר את דבריו על סמך כל הקשת של המקורות היהודיים מן החומש, המשנה, הגמרא, ועד לספרות ימי הביניים, ספרות המוסר וכתבי החפץ חיים והחזון איש, בין היתר. כמו כן עסק שטריגלער במסותיו בסיכומים ובחשבון נפש שנגעו בשאלות מרכזיות בתמונת העתיד ומבנה הזהות היהודית בעם ישראל בעבר, בהווה ובעתיד, וריכוז את עיוניו בין היתר בשאלות הציונות, עתידה של מדינת ישראל, מקומה של תרבות יידיש בתולדות ישראל, ושאלות של אמונה בעיצוב דיוקנאות רוחניים של היהודי בן זמננו, לסוגיו.

בסיכום – איסוף, רישום, ניתוח ופרסום מבחר מאמריו ומסותיו עד ל-1998, שעוד לא ראו אור בצורת ספר, יוסיף נדבך נוסף לשני הכרכים מסוג זה ששטריגלער פרסם ב-1959 וב-1961 בשם שמועסן מיט דער צייט (שיחות עם הזמן) (שטריגלער תשי"ט-תשכ"א).¹⁰ כך שלישי שתכנן לפרסם בראשית שנות

10 מוקדים אלו לחשבון נפש ועיון ריכוז במספר מסות בשני הכרכים של ספרו הנ"ל, שקשת נושאים מגוונת ביותר, אך חוט של רציפות עובר לאורך שני כרכיו – כחוט השני המוביל הלך ושוב לאורך כל תולדות התרבות היהודית מיונה הנביא והתלבטותיו לגבי זהותו העצמית והיהודית, דרך עיון משווה בין דמותו היהודית של 'ירחמאל' הראשון (בכתבי אברהם מאפו ובכתבי עמוס קינן על הדמות הצברית 'עוזי' וחבריו בעיתונות הישראלית).

השישים לא הופיע. מאז נכונו לשטריגלער עוד שלושים ושבע שנות יצירה שלא באו לידי ביטוי בפרסום ובניתוח מיטב כתיבתו העיתונאית בין ראשית שנות השישים עד סוף המאה העשרים.

מטרה חמישית: דרך אחת לקדם את חקר שטריגלער היא פרסום מספר יצירות ספרות בלתי ידועות מעזבונו הספרותי. חלקים של עזבונו הספרותי של הסופר, שטרם ראו אור בצורת ספר, מורכבים מצד אחד מסדרה של יצירות ספרות שפורסמו בעיתונות, ומצד אחר – מכתבי־יד בלתי ידועים המצויים בארכיונו הפרטי. אין ספק כי ארכיונו הפרטי של מרדכי שטריגלער הכולל בעיקר כתבי־יד מסוגים שונים וקטעי עיתונות החל בשנת 1945 ועד לסוף המאה העשרים, הוא מקור חשוב ביותר לחקר יצירתו. סידור הארכיון והעמדתו לרשות החוקרים במחלקת כתבי־יד של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, בעתיד, יתנו – כך אנו מקווים – דחיפה לעיון והוראה של ירושתו הספרותית.

מטרה שישית: הכנות נעשו לקראת פרסום מהדורה ביקורתית (כרך אחד או סדרת כרכים) מעזבונו האפיסטולרי של מרדכי שטריגלער בליווי הסברים מתאימים ומפורטים, ומפתח שמות ועניינים. הכרך הראשון יהיה מרדכי שטריגלער – תקופת פריז בחייו 1945–1953. לפרסום איגרות מרדכי שטריגלער חשיבות מרובה הן כאחד המקורות הראשוניים לחקר יצירתו ואישיותו, הן כדוקומנט היסטורי ומקור מידע על תקופתו, קשריו הספרותיים ונסיבות חייו ומעשיו בשלוש יבשות (אירופה, אמריקה וארץ ישראל).¹¹ במבוא ובהערות לכרך

וכלה בתהייה יוצאת דופן על מוצאם היהודי ותודעתם של שלושה נאצים, שהצילו את חייו של המחבר בשלושה מעמדים שונים (בסיפור 'זוער וזנען זיי געווען'). בשני הכרכים של שמועסן מיט דער ציט המוקד הוא אם כן, ייצוג כמה וכמה מודלים של זהות עצמית וזהות יהודית לאורך תולדות תרבות היהודים, כולל תקופת השואה. מבחינה זאת מצטרף ספר זה לספר הנובלות של שטריגלער אינזלען אויף דער ערד (שטריגלער 1957) העוסק ברובו במודלים של זהות עצמית וזהות יהודית של שארית הפליטה בפריז, מיד לאחר מלחמת העולם השנייה. מסה מרכזית בשמועסן מיט דער ציט, המברחה את כל יתר הפרקים בספר ומקשרת ביניהם, הוא החיבור 'אָ פֿאַלק מיט אַ פֿראַגע־צייכן', שם, באַנד צוויי, עמ' 231–262. חיבור זה נכתב ב־1958, מתוך היענות לשאלה שדוד בן גוריון הציג אז בפני אנשי רוח יהודים בארץ ובעולם, כאשר ביקש מהם תשובה על השאלה 'מי הוא יהודי?'

11 פרסום איגרות סופרים במאה העשרים, כותבי יידיש ועברית, היה ונשאר תחום מוזנח יחסית כחקר תולדות התרבות היהודית המודרנית, בתחומה של ספרות יידיש. במדעי היהדות יש מעמד מיוחד לתחום מחקר זה, ראה למשל הנסיונות לעמוד על יהדותו המודעת של קפקא בספריו של פרופ' יורם כר־דוד: קפקא ורמויותיו: בין יהדות נסתרת לסגידה ללא יעד (חלק א), ירושלים הוצאת צור אות, תשנ"ה; חלק ב: על אהבה, רעות, כבוד־הורים – והיפוכם, ירושלים, הוצאת צור אות, תשס"ג. ולאחרונה בספרו של נתן אופק, קפקא והקיום היהודי: השבר, האבסורד והתקווה, ירושלים, צבעונים, 2002, והמפעל החשוב בפרסום חילופי איגרות, מרדכי מארטין בובר, חילופי איגרות, ירושלים, מוסד ביאליק, כרך ראשון 1982, כרך שני 1990. עיין במיוחד במבוא של גריטה שידר, 'דיקונג של בובר על־פי חילוף־מכתביו', שם, כרך ראשון, עמ' 1–102. ובעניין זה בתחומה של ספרות יידיש, עיין שיינטוך תש"ס, וכן שם במבוא, עמ' 21.

הראשון (תקופת פריז) יתמקד העיון והדיון בתהליך חזרתו לחיים של פליט שואה, ניצול בוכנוואלד, החזור לאט לאט לעצמו, משחזר את כתביו שאבדו מתקופת השואה ולפניה, ומצטרף לחיק משפחת ספרות יידיש ועברית, הממשיכה ליצור לאחר מלחמת העולם השנייה. זאת תקופה מעצבת ומשפיעה באופן מכריע על המשך דרכו כסופר וכעיתונאי.¹²

אני מקווה כי בתום המחקר אוכל להכין חיבור מסכם על מרדכי שטריגלער בדורו על הריאליזם היהודי שלו. שם אדון באמנות הפרוזה של שטריגלער ובסוגיית השירה ביצירתו, כתיבה שהיא ריאליסטית במהותה ועיקרה בחינה מפוכחת של התהליכים הנפשיים ושל הכושר הרוחני של אדם לעמוד במצבים טרמינליים ובמשברים נפשיים ביחד עם תיאור תוצאות ההסתכלות בתגובות העצמיות ובתגובותיו של הזולת. בהקשר זה הריאליזם של שטריגלער מתמקד בתיאורים פנומנולוגיים במסורת הפסיכולוגיה והפילוסופיה האקזיסטנציאלית, הגורסת כי תורת האדם אינה שלמה ללא פירוט אמפירי של האופן האותנטי שבו מרגיש אדם כלפי עצמו (Koestenbaum 1971).

כאמור לעיל, שטריגלער הסופר בוחן את עצמו ואת כתיבתו תוך כדי תהליך היצירה באמצעות הפיכת עצמו לאחת הדמיות הספרותיות שעליהן הוא כותב, ובלווי יצירתו הספרותית בקומנטרים ועל-ידי ניתוחים של עצם כתיבתו. שטריגלער המשורר (שטריגלער 1947) מבטא מהלך פנומנולוגי זה בסדרה של פואמות ושירים ליריים החותמים את ספר שיריו ומעוררים הדים המצטלצלים באיגרותיו – הפעם בפרוזה. ניתוח מעמיק של ספר הפואמות והשירים שלו אין א פֶרעמדן דור יתרום לעשיית הכרה עם שטריגלער המשורר, השולח את ידו בצורות שיריות נוספות בשדות האפיקה, הבלדה והקינה, עם הדים אוטוביוגרפיים חזקים. בכל חיבור מקיף על שטריגלער ויצירתו יש להקצות מקום נרחב לכתיבתו העיתונאית למיניה.

בתולדות ספרות יידיש וספרות השואה במאה העשרים מייצג מרדכי שטריגלער תופעה מיוחדת במינה. הוא אחד הסופרים הבודדים בעלי רקע ישיבתי מובהק, שזכה להיות פעיל ביידיש ובעברית כסופר ועיתונאי בין שתי מלחמות העולם, תחת שלטון הנאצים במחנות למיניהם, ולאורך כל המחצית השנייה של המאה העשרים. מקוריות והמשכיות מאפיינות את יצירתו, המעמידה לפני הקורא בימינו ניתוח מבריק של מודלים רבים ושונים זה מזה של זהות עצמית וזהות יהודית, דרך תיאור מאות ואלפי דמויות של יהודים פולנים ונאצים גרמנים ואוקראינים למיניהם. שירתו הלירית והפרוזה הריאליסטית, ניתוחיו הפסיכולוגיים והתבוננותו ההיסטורית בתהליכים חברתיים ונפשיים – לאורך שלוש תקופות רצופות בתולדות חיי היהודים – הופכים את יצירתו למסמך ספרותי והיסטורי נדיר, שאין דומה לו במאה העשרים.

כל האמור לעיל מבוסס על היכרות פרלימינרית עם כתבי מרדכי שטריגלער

12 סקירה ראשונה על דרכו של שטריגלער כסופר וכעיתונאי בתחומה של ספרות יידיש, ראה לפי שיינטוך 2002א.

ועם חלקים מעזבונו הספרותי (המצוי בארכיונים בארץ ובח"ל). תקופת השואה על אף היותה הדרמה המרכזית בחיי מרדכי שטריגלער, הן מבחינה משפחתית, הן מבחינה דתית הן מבחינה אישית וציבורית, אינה המוקד הבלעדי של כלל יצירתו הספרותית. חוויות אישיות והסתכלות מפוכחת בנפש האדם ותגובותיו, הן מקור לא אכזב של התנסויות חיים בכל תקופות חייו, המפרנסות את יצירתו הספרותית והעיתונאית כולה.

מחויבותו של מרדכי שטריגלער לקידום ופיתוח תרבות יידיש היא פועל יוצא והמשך טבעי לפעילותו הספרותית והציבורית כבן-תורה – חניך ישיבות ליטא ובעל סמיכה לרבנות בגיל 16 – שקבע בווארשה היהודית את מקום מושבו בשנת 1937, ועשה מאמצים להשתלב גם כסופר ועיתונאי בחיי תרבות יידיש בשלוש שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה.¹³ בראשית 1939 הגדיל לעשות בכיוון זה, ופנה ל'יוואג' בוויילנה בבקשה להצטרף למפעליו בחקר יידיש ויהדות מזרח אירופה (ראה מכתבו ל'יוואג' מפברואר 1939, בארכיון 'יוואג' בניו-יורק).

שטריגלער המשיך כאמור לכתוב בימי שלטון הנאצים, ועל פי עדותו כתב הרבה ואף השתתף באופן פעיל ואפילו נועז בערבי ספרות שאורגנו ב'ווערק צע' (עיין למשל שטריגלער 1950, באגד I, עמ' 110–123). בזמן שהותו במחנה בוכנוואלד בימי שלטון הנאצים עסק שטריגלער באופן פעיל בפעילות מחתרתית בקרב ילדי בוכנוואלד והיה בין אלה שעסקו בחינוכם, ובמיוחד לימד אותם יידיש ושירים ביידיש.¹⁴

כל מה ששטריגלער עשה במחנה בוכנוואלד בימי שלטון הנאצים ומיד לאחר השחרור, מאמצע אפריל 1945 – אם זה פרסום עיתון בשם 'תחיית המתים' ועריכתו,¹⁵ אם זה כתיבת חיבורו הראשון לאחר המלחמה בשם 'צו אפיך שוועסטער און ברידער באַפֿרייטע' (שטריגלער 1945), ואם זה הטיפול המסור שלו בילדי בוכנוואלד לאחר השחרור מצד אחד, והנהגת שארית הפליטה והכוונתה לארץ ישראל מצד אחר – הכול היה מכוון לתקומת תרבות יידיש ומדינת ישראל.

13 פרטים ביוגרפיים על חייו ויצירתו של שטריגלער לפני מלחמת העולם השנייה מצויים אמנם בשפע, אבל הם מפוזרים בעשרות רבות של מאמרים, ראיונות, חיבורים ואיגרות שטרם נאספו ונרשמו. על נסיונותיו להשתלב כסופר ועיתונאי בעיתון היומי דער מאַמענט ופגישותיו עם נח פרילוצקי, ראה באוטוביוגרפיה שלו (בייוואג) ובפרגמנטים מתוכה שפורסמו בַפֿאַרווערטס בסוף מאי ובראשית יוני 1998, ועיין לעיל בהערה 3.

14 ראה מאמרה של רוזיקה קורצ'ק, 'ילדם במחנה בוכנוולד', ילקוט מורשת, כרך 8 גיליון 1, מרץ 1968, עמ' 42–74. תיאור ממקור ראשון על ארגון הצלת ילדי בוכנוולד וחינוכם תחת שלטון הנאצים, ראה בזכרונותיו של Jack Werber, *Saving Children: Diary of a Buchenwald Survivor and Rescuer*, Transaction Publishers, New Brunswick (U.S.A) and London 1996 (U.K.). על שטריגלער ראה שם, עמ' 101–102.

15 על נוכחותו של שטריגלער במחנה בוכנוואלד ואישיותו כסופר, מחנך, מנהיג ועורך בבלוק 23, ראה בכתב-היד של יומן אברהם-יצחק גאטליב (אהוביה), 'ממן טאָגבוך', שנכתב בבוכוואלד בין 5.2.1945–5.6.1945, שם, עמודים 26, 31, 41, 56, 57, 58, 84, 91, 92, 138 (ארכיון ירושם 033/2286). אני מודה לתלמידתי יהודית לוי מירושם, שטרחה ומצאה עבורי את כתב-היד של היומן הזה.

עשייתו למען ביסוסה ושגשוגה של תרבות יידיש התבצעה מתוך מתח מתמיד בינה לבין צורכי בניינה והתפתחותה של התרבות העברית במדינת ישראל, ששטריגלער השתייך גם אליה בחיבוריו בעברית שראו אור בארץ, ודרך הקשר האישי שביקש ליצור עם הקורא העברי.¹⁶ יש לבדוק כיצד כתיבתו העיתונאית ארוכת השנים מתקשרת ליצירתו הספרותית. ההנחה היא, כי קיימת חריזה הדדית מתחום לתחום, עד כדי טשטוש חלקי של ההבדלים ביניהם.

כל נסיון ראשוני לאסוף, לתאר, לנתח, להסביר ולפרסם את פועלו הספרותי והעיתונאי של מרדכי שטריגלער בידיש ובעברית, מחייב בניית קורפוס שלם ככל האפשר שיהיה מורכב ממרב המקורות הראשוניים, הדוקומנטים, והמידע בתחומים רבים יחסית (ספרות, עיתונות, ביוגרפיה, תולדות הלימוד התורני בישיבות פולין בין שתי מלחמות העולם, היסטוריה של המאה העשרים, תולדות היהודים בשואה, פרסומי שארית הפליטה, תולדות תרבות יידיש ועברית בארצות הברית, בארץ ישראל ובמדינת ישראל). מכאן מתחייבת גישה אינטרדיסציפלינרית לחקר כתבי מרדכי שטריגלער שממנה נגזרות שיטות מחקר שבמרכזן עומד סופר דו-לשוני הכותב יידיש ועברית באותה המידה של אחריות לגורל שתי הספרויות.

לסיכום – תחום אינטרדיסציפלינרי כזה המתחייב מאופי יצירתו של מרדכי שטריגלער דורש לשלב מספר שיטות מחקר מתחומים של מדעי הרוח הכלליים, מדעי היהדות ומדעי החברה (לדוגמה: פילוסופיה ופסיכולוגיה אקזיסטנציאלית: Koestenbaum 1971; חקר מתנות הריכוז: Hackett 1995; תולדות היהודים בשואה: קראי תשנ"ד). תוצאות המחקר ישולבו על פי התוכנית בשלושה כרכים (טרילוגיה מחקרית) – כרך א: מרדכי שטריגלער – חלום ושברו: אוטוביוגרפיה וחילופי איגרות 1939–1953; כרך ב: מרדכי שטריגלער – מבחר כתבים מן העזבוך; כרך ג: הריאליזם היהודי של מרדכי שטריגלער.

תוכנית המחקר

מבין סופרי יידיש, ילידי מזרח אירופה במאה העשרים, בולט מרדכי שטריגלער כאחד המעמיקים מבין אלה שכותבים על האדם היהודי בן זמננו. דמות האדם שעליו כותב שטריגלער עומד חשוף מול מאורעות היסטוריים המעמידים במבחן

16 כתיבתו של שטריגלער בעברית התפתחה בד בבד עם כתיבתו בידיש, אף כי בהיקף קטן הרבה יותר. אם כי אין בידנו עדיין ביבליוגרפיה כלשהי של פרסומיו בעברית לאחר מלחמת העולם השנייה, יש לציין כי מאז ימי השחרור שמר שטריגלער על קשרים חיים עם העיתונות העברית בארץ ועם הוצאות ספרים בארץ ישראל שטרחו בתרגום מקצת מספריו לעברית, ראה למשל התרגום לעברית של ספרו על מייזנק (שטריגלער 1947 וא) בשם: נרות שאָפּלו, תל-אביב, עם עובד, תש"ח–1948 (סדרה: ספריה לדור). מאז 1945 פורסמו דברי שטריגלער בשורה של יומונים וכתבי-עת עבריים בארץ, כגון מאזניים, פנים אל פנים, בטרם, הפועל הצעיר, התנועה לאחדות העבודה, הבוקר, החיל, מעריב, ידיעות אחרונות, עם וספר, על המשמר, הצופה ועוד.

את ערכיו העליונים, את הַיְשָׁרָה ואת האמונה שבקרבו. עקב כך מסכנים תנאי חייו של האדם היהודי בעיתות מלחמה ושהותו כפליט בחיקה של הציביליזציה המערבית, את יכולתו לחולל מחדש לאחר השואה סורי חיי קהילה יהודית וסורי מדינה עצמאית כדבעי, על פי אמות מידה שתואמות, אליבא דשטריגלער, מבנה זהות מחדש של יהודי בן זמננו. תוצאות השבר ההיסטורי של השואה והתקווה הנכזבת לאור ההבטחה הגדולה לעתיד של התקומה המדינית בעם ישראל – הן הרקע הנפשי וההיסטורי המדרבן ומניע את כורח יצירתו של מרדכי שטריגלער. כתיבה על יצירת מרדכי שטריגלער, משמעותה – פגישה בין חקר תרבות יידיש ועברית במאה העשרים ולומדיה, לבין מורשתו הספרותית והאינטלקטואלית של יוצר מקורי ותלמיד חכם בעל ראייה חדה וכוללת.

אספקט חיוני של מחקר כזה הוא בדיקת אופיה ודרכי ההתקבלות של שטריגלער כסופר יידי ועברי באירופה, בארצות הברית ובמדינת ישראל במחצית השנייה של המאה העשרים. יש לציין, כי שמו ופועלו של שטריגלער אינם מוכרים כלל בדורנו, וגם זאת תופעה המבקשת ניתוח והסבר, אף על פי ששטריגלער נוגע ומעמיק להתייחס לבעיות הבערות של הקיום היהודי והמדיני בימינו. מכאן מתחייבים: (1) איסוף ועיון ביקורתי (ביקורת הביקורת) במאמרי ההערכה והביקורת על מרדכי שטריגלער ויצירתו; (2) דיון בהתקבלותו הדיפרנציאלית כסופר, כמשורר, כפובליציסט, כמסאי וכמשקיף על חיי התרבות והחברה של מדינת ישראל; (3) בדיקת הדומה והשונה במעמדו כסופר בספרות יידיש לעומת מקומו בספרות העברית; (4) בחינת כל אלה על רקע מאמציו הבלתי נלאים של מרדכי שטריגלער בחמש עשרה השנים הראשונות לאחר השחרור לעלות לארץ ו/או לקיים מגע בלתי אמצעי עם הקורא העברי בארץ.¹⁷

17 נגיעה בקצה קצהו של עניין זה, ראה במאמרי 'מרדכי שטריגלער אויפן שיידועג נאך בוכנוואלד' (לפי שיינטוך 2004), הן בשטריגלער שנמצא על פרשת דרכים בחייו, לאחר שהגיע למסקנה כי למרכז תרבות יידיש בפריז שלאחר מלחמת העולם השנייה אין עתיד כלל. במאמר זה פורסמו שני מכתבים ששטריגלער כתב לידידו שמריהו (שמערקע) קאטשערגינסקי, ובהם ניתוח כואב של עתידו בפריז, התלבטותיו בין ארצות הברית וארץ ישראל כמקום הגירתו, ותמיכתו בסופרי יידיש משארית הפליטה המתארגנים לקראת הגירה לארגנטינה. בהערות הנלוות לשני המכתבים ניסו להסביר, על סמך מאמרי שטריגלער מאותה התקופה, כמה מקומות סתומים בשני מכתביו, המצטיינים בסגנון לקוני ומסתפקים ברמזים בלבד.

מראי מקום

- אירעבראך אפרים 1962: 'ארום שמועסן מיט דער ציט', אידישער קעמפער, ניריורק, 13.7.1962.
- גלאטשטיין יעקב 1947: 'אין תוך גענומען' ועל ספר שיריו של מרדכי שטריגלער אין א פרעמדן דור, פארו 1947, אידישער קעמפער, ניריורק, 10.10.1947.
- 1963: 'מרדכי שטריגלער', מיט מינע פארטאגביכער, תל-אביב, 555-569.
- גראדע חיים 1951: 'מין קריג מיט הערש ראסינער', אידישער קעמפער, כרך 32, ניריורק, ערב ראש-השנה תשי"ב. תורגם לעברית על-ידי שלמה צוקר: 'הפולמוס שלי עם הירש ראסינאי', ישיבות ליטא - פרקי זכרונות, ירושלים 2004, 387-422.
- 1967-1968: צמח אטלאס (די ישיבה), לאס-אנדזשעלעס.
- 1974: די קלויז און די גאס: דערציילונגען, ניריורק.
- יאנאסאווטש יצחק תש"ז: 'מרדכי שטריגלער - א שריבער וואס פֿרעגט און פֿארענטפֿערט', פנימער און נעמען, כרך 2, בואנוס איירס.
- כהן נתן תשס"ג: ספר ועיתון: מרכז התרבות היהודית בווארשה 1918-1942, ירושלים, 180-186.
- ה. ליוויק 1945: 'אן ארינפֿיר צו א בוכענוואלד-כראניק, צו מרדכי שטריגלערס צוויי בריוו און פאָעמע', די צוקונפֿט, אוגוסט, 491-500. (כונס בחלקו בתוך: ה. ליוויק: עסיען און רעדעס, ניריורק, 287-292).
- נאָקס עזריאל 1960: 'דיסטאָרישקייט און קעגנוואַרטיקייט אין מ. שטריגלערס עסיען', די צוקונפֿט, יולי-אוגוסט, 273-278.
- פֿינק' מנדל תש"ן: חסידות פולין, מגמות רעיוניות בין שתי המלחמות ובגזירות ת"ש-תש"ה, ירושלים, 104.
- פראַגער משה (עורך) 1955: אַנטאַלאָגיע פֿון רעליגיעזע לידער און דערציילונגען, שאַפֿונגען פֿון שריבער אומגעקומענע אין די יאָרן פֿון ייִדישן חורבן אין אייראָפּע, ניריורק.
- קראי פליציה תשנ"ד: המוות בצהוב, מחנה העבודה סקרויטקו - קמייננה, ירושלים.
- ראַוויטש מלך 1957: 'מרדכי שטריגלעס אינדזלען אויף דער ערד: ביבליאָגראַפֿיש', די צוקונפֿט, ספטמבר, 341-343.
- ראַפּאָפּאָרטי 1948: 'אָן אַפֿענער בריוו צו מרדכי שטריגלער', ערשטער שניט נאָכן שטורעם, מלבורן, 353-365.
- תשכ"א: 'מרדכי שטריגלער אין ליד און פראָוע', זיימען אין ווינט, בואנוס איירס, 478-488.
- רוסקס דוד תשנ"ג: אל מול פני הרעה, תגובות לפורענות בתרבות היהודית החדשה, תל-אביב.
- שמערוך חנא 1971: פרצעס יואש-חויזיע, אינטערפרעטאַציע פֿון י.ל. פרצעס ביז נאָכט אויפֿן אַלטן מאַרק און קריטישע אויסגאַבע פֿון דער דראַמע, ניריורק.
- שטריגלער מרדכי: אוטוביוגראַפֿיה, כתבֿיד, מצוי בארכיון ייִוואָ בנייריורק.
- 1945: צו אַמץ שוועסטער און ברודער באַפֿריטע, ניריורק.
- 1947: אין אַ פֿרעמדן דור: לידער און פּאָעמען, פריז.
- 1947א: מאַידאַנעק, בואנוס איירס.
- 1948: אין די פֿאַבריקן פֿון טויט, בואנוס איירס.
- 1948א: די ערשטע ליבע פֿון קאַפּל מאַטש, ראַמאַן, פריז.
- 1950: ווערק צע, שני כרכים, בואנוס איירס.
- 1952: גורלות, שני כרכים, בואנוס איירס.

- 1955: געאָרעמט מיטן ווינט: היסטאָרישער ראָמאַן פֿון ייִדישן לעבן אין פּוילן, בואנוס איירס.
- 1957: אינזלען אויף דער ערד, נאָוועלן, ניו־יורק.
- שטריגלער מרדכי תשי״ט–תשכ״א: שמועסן מיט דער ציט: אינטימע קאָפיטלען פֿון אַ ייִדישן חשבון, שני כרכים, בואנוס איירס. (כרך שלישי שעמד להופיע לא פורסם).
- שיינטוך יחיאל 1984: יצחק קאָצענעלסאָן – ייִדישע געטאָ־כתבֿים, וואַרשע 1940–1943, תל־אביב.
- 1990: יוסף טונקל (דער טונקעלער), ספר ההומורסקות והפארוריות הספרותיות ביידיש, ירושלים.
- תש״ן: יצחק קצנלסן – כתבים שניצלו מגיטו וארשה וממחנה ויטל, ירושלים.
- 1995: ישעיהו שפיגל: פרוזה סיפורית מגיטו לודו, ירושלים.
- 1997: 'מבוא לכתבי ק. צטניק בשבעים השנים האחרונות', דפים לחקר תקופת השואה, מאספֿ 14, אוניברסיטת חיפה, 109–148.
- 1999: 'א.ד.מ.ע. – לכירור מושג מפתח בכתבי ק. צטניק, חוליות 5, חיפה, 275–290.
- תש״ס: ברשות הרבים וברשות היחיד: אהרן צייטלין וספרות יידיש, ירושלים.
- 2002: 'מפעל הנצחה של אדם אחד: התקבלות שלמנדרה על־פי ביקורת הספרות בעיתונות הארצישראלית, 1946–1947, דפים לחקר השואה, קובץ 16, חיפה, 143–166.
- 2002א: 'אָפּגעציילטע ווערטער וועגן מרדכי שטריגלערס וועג אין דער ייִדישער ליטעראַטור און פרעסע', פֿאָרווערטס, ניו־יורק, 10.5.2002, עמ' 17.
- תשס״ג: כמסיח לפי תומו: שידות עם יחיאל די־נור 135633, Katzetnik, ירושלים.
- 2004: 'מרדכי שטריגלער אויפֿן שידוועג נאָך בוכנוואַלד', פֿאָרווערטס, ניו־יורק, 28.5.2004 / עמ' 11 / 4.6.2004, עמ' 13.
- תשס״ו: שלמנדרה: מיתוס והיסטוריה בכתבי ק. צטניק, בעריכת קרי פרידמן־כהן, ירושלים (ברפּוס).
- Hackett, David A. (ed.) 1995: *The Buchenwald Report*, Boulder.
- Lang-Kaplan, Beatrice January 2001: 'Orthodox Yiddish Literature in Interwar Poland', Lecture Delivered at the YIVO Institute for Jewish Research, New York.
- Koestenbaum, Peter 1971: *The Vitality of Death: Essays in Existential Psychology and Philosophy*, Westport.
- Roskies, David 1984: *Against the Apocalypse: Responses to Catastrophe in Modern Jewish Culture*, Cambridge.
- 1989 (ed): *The Literature of Destruction: Jewish Responses to Catastrophe*, Philadelphia.
- Szeintuch, Yechiel 2005: 'The Myth of the Salamander in the Work of Ka-Tzetnik', *Partial Answers: Journal of Literature and the History of Ideas*, Jerusalem, Vol. 3, No. 1 (January 2005), pp. 101-132.
- Toker, Leona 2000: *Return from the Archipelago: Narratives of Gulag Survivors*, Indianapolis.
- October 2002: 'Intercontextuality: Reading Gulag Literature with the Literature of the Holocaust', Lecture presented to the Department of Comparative Literature, Yale University.
- Yudkin, Leon 2004: 'Ka-Tzetnik 135633 (Yehiel Dinur)', *Dictionary of Literary Biography*, Vol. 299 (Holocaust Novelists), ed. Efraim Sicher, Detroit, pp. 157-165.